

УДК: 37.013.43:342.7(477)

[https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-8\(13\)-420-432](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-8(13)-420-432)

Ігнатенко Наталія Віталіївна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

Савенко Віктор Васильович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-9334-6785>

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Анотація. Статтю присвячено комплексному аналізу проблем нормативно-правового регулювання громадянської освіти в Україні та особливостей її імплементації в освітній простір. Громадянська освіта розглядається як міждисциплінарне явище на перетині політології, права та педагогіки, що потребує чіткого нормативного оформлення для ефективного впровадження на всіх рівнях освіти.

У центрі уваги – аналіз чинного нормативно-правового підґрунтя, зокрема положень Закону України «Про освіту» (2017), де громадянську компетентність визначено як одну з ключових для здобувачів освіти. Окреслено основні виклики, пов'язані з фрагментарністю та несистемністю нормативного забезпечення громадянської освіти, що ускладнює її реалізацію в практиці закладів освіти.

Особливу увагу приділено проблемам формування цілісної нормативної бази для громадянської освіти у вищій школі, зокрема на юридичних факультетах, де важливо поєднувати правознавчий компонент із формуванням демократичної правової свідомості. Аргументовано, що правова складова громадянської освіти має виходити за межі вивчення законодавства, охоплюючи ціннісні орієнтири, практики участі та критичне осмислення політико-правових процесів.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення нормотворчої політики у сфері громадянської освіти з метою створення узгодженої законодавчої, інституційної та змістової рамки для її реалізації. Стаття буде корисною для дослідників, законодавців, освітніх управлінців і розробників освітніх програм.

Ключові слова: громадянська освіта, нормативно-правове регулювання, нормотворення, громадянські компетентності, демократичні цінності, освітня політика, правова свідомість.

Ihnatenko Natalia Vitaliyivna Doctor of Pedagogical Sciences, associate professor V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

Savenko Victor Vasylovych Candidate of Historical Sciences, Doctor of Law, Professor Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-9334-6785>

CIVIC EDUCATION IN UKRAINE: CHALLENGES OF LEGAL REGULATION AND INTEGRATION INTO THE EDUCATIONAL SPHERE

Abstract. The article offers a comprehensive analysis of the problems related to the normative and legal regulation of civic education in Ukraine and the specifics of its implementation in the educational space. Civic education is considered as an interdisciplinary phenomenon situated at the intersection of political science, law, and pedagogy, which requires clear normative structuring for effective integration at all levels of education.

The study focuses on the current legal framework, particularly the provisions of the Law of Ukraine "On Education" (2017), which identifies civic competence as one of the key outcomes for learners. The article highlights major challenges related to the fragmented and unsystematic nature of the regulatory support for civic education, which hinders its consistent application in educational institutions.

Special attention is given to the development of a coherent legal and normative basis for civic education in higher education institutions, particularly in law faculties, where legal studies should be complemented by the formation of democratic legal consciousness. It is argued that the legal component of civic education must go beyond the knowledge of legal acts and include value-oriented principles, participation practices, and critical understanding of political and legal processes.

The article concludes that there is an urgent need to improve the norm-setting policy in the field of civic education in order to establish a coherent legislative, institutional, and pedagogical framework for its effective implementation. The article will be of interest to researchers, policymakers, education administrators, and curriculum developers.

Keywords: civic education, normative and legal regulation, norm-setting, civic competencies, democratic values, education policy, legal consciousness.

Постановка проблеми. Сучасна геополітична та внутрішньополітична ситуація в Україні, зокрема російсько-українська війна, що розпочалася у 2014

році з тимчасової окупації Криму та окремих районів Донецької й Луганської областей і переросла у повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року, стала глибоким цивілізаційним викликом для української державності. У цьому контексті війна постала як своєрідний «тест на громадянство» — іспит не академічного, а екзистенційного характеру. Це випробування висвітлило реальний стан розвитку громадянського суспільства, рівень його згуртованості, а також здатність кожного громадянина, незалежно від регіону проживання, до свідомої участі в суспільно-політичному житті, захисту демократичних цінностей, солідарної взаємодії та вірності ідеалам державної незалежності.

В таких умовах громадянські компетентності перестають бути лише елементом освітнього процесу або декларативною нормою – вони набувають прикладного характеру, перетворюючись на ключовий чинник суспільної єдності, особистісної самоідентифікації та активної громадянської позиції. Як формальні, так і неформальні практики громадянської освіти стають дієвими інструментами внутрішнього спротиву, моральної мобілізації, національної консолідації та формування стійкості до зовнішніх політичних і інформаційних впливів.

На цьому тлі особливої актуальності набуває формування цілісної системи громадянської освіти, основи якої було закладено в процесі освітньої реформи, що розпочалася з прийняттям нової редакції Закону України «Про освіту» (2017 р.). Вперше на нормативному рівні громадянська компетентність була визначена як одна з ключових, що мають бути сформовані у кожного здобувача освіти. Проте визначення громадянської освіти як пріоритетного напрямку потребує не лише концептуального, а й нормативно-правового переосмислення, зокрема створення чіткої та цілісної нормотворчої основи для її реалізації.

Сучасна модель громадянської освіти в Україні тяжіє до так званої моделі 2.0, що передбачає перехід від репродуктивного засвоєння знань (модель 1.0) до розвитку практик активного громадянства, міждисциплінарного підходу, проектної діяльності, дебатів, волонтерства, учнівського й студентського самоврядування. У центрі уваги – формування критичного мислення, правосвідомості, етичної відповідальності, здатності до ненасильницького вирішення конфліктів та захисту прав людини.

Втім, реальний стан впровадження громадянської освіти в освітній системі України демонструє її фрагментарність, методичну непослідовність, обмежену інституційну підтримку та брак узгодженості між політичними, правовими й педагогічними підходами. Особливо гостро відчувається відсутність скоординованої нормотворчої політики у цій сфері, що унеможливорює сталу інтеграцію громадянської освіти в загальнонаціональну освітню стратегію.

За умов повномасштабної війни, суспільної поляризації та потреби у демократичній реконструкції, виникає об'єктивна потреба в теоретичному та нормативному осмисленні громадянської освіти як цілісного міждисциплінарного явища. Насамперед актуалізується питання створення ефективної нормативно врегульованої моделі її впровадження в український освітній простір, яка б поєднувала ціннісно-орієнтовані, політологічні, правові й педагогічні компоненти, відповідала умовам воєнного й поствоєнного розвитку та забезпечувала формування сталих громадянських компетентностей як основи демократичного співжиття, соціальної стабільності та національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика громадянської освіти в українському та міжнародному науковому дискурсі активно розробляється з початку 2000-х років, однак новий зміст і значення вона набула в умовах постреволюційних і воєнних трансформацій в Україні, що розпочались після Революції Гідності 2013–2014 рр. та особливо загострилися у період повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році.

У вітчизняному науковому дискурсі громадянська освіта осмислюється як багатовимірне явище, що поєднує знаннєвий, ціннісний і діяльнісний компоненти. Вагомий внесок у розробку концептуальних основ громадянської освіти зробили О. Сухомлинська, С. Литвиненко, Т. Ладиченко, С. Шевчук, Н. Дем'яненко, які наголошують на гуманістичному потенціалі освіти, її ролі у формуванні соціальної відповідальності, демократичної культури та національної ідентичності.

Політологічний вимір проблеми представлений дослідженнями громадянства як політичної, правової та моральної категорії (І. Бекешкіна, С. Клепко, О. Майборода, В. Таран, О. Романчук), формування політичної культури та демократичної свідомості (В. Горбатенко, С. Лапаєнко, Ю. Шайгородський, М. Кармазіна). Особливу увагу науковці приділяють питанням розвитку активного громадянства, участі молоді в демократичних процесах, а також впливу воєнного конфлікту на трансформацію громадянської ідентичності.

У межах правознавчого напрямку актуальним є дослідження зв'язку між громадянською освітою та правовою компетентністю. Зокрема, вітчизняні науковці (О. Биковська, І. Кудіна, О. Бондар, М. Хоменко, В. Воловик) досліджують проблему формування правосвідомості, правової культури й активного правового мислення як необхідних складових громадянських компетентностей. У працях цих авторів підкреслюється, що правознавча складова громадянської освіти не повинна зводитись до ознайомлення з правовими нормами, а має охоплювати глибше усвідомлення цінностей права, ролі прав людини, механізмів правового захисту та функціонування інститутів демократії.

Окрема група праць присвячена питанню впровадження громадянської освіти у вищій школі. Дослідники (О. Биковська, І. Кудіна, Н. Побірченко,

В. Воловик) наголошують на необхідності інтеграції громадянської складової в підготовку майбутніх учителів, правників, держслужбовців, фахівців соціогуманітарного профілю. Увага зосереджується на проблемах ціннісної орієнтації освітнього процесу, створення громадянсько-активного середовища у ЗВО, розвитку студентського самоврядування як механізму залучення молоді до прийняття рішень.

Попри наявність окремих ґрунтовних досліджень, системні міждисциплінарні розвідки, що інтегрують педагогічні, правознавчі й політологічні підходи до громадянської освіти у контексті вищої школи, зокрема на юридичних факультетах, залишаються недостатньо розвиненими. Особливо відчутним є дефіцит наукових праць, присвячених нормотворчим аспектам громадянської освіти – таким як концептуалізація громадянської компетентності в нормативно-правовому полі юридичної освіти, формалізація її змістових компонентів, а також узгодження між законодавчими положеннями та педагогічними технологіями реалізації.

Наразі спостерігається розрив між офіційно задекларованими положеннями законодавства про освіту та реальними практиками формування громадянських компетентностей у закладах вищої освіти. Відсутність чітко сформульованої нормативної бази, що враховувала б особливості формальної і неформальної громадянської освіти, ускладнює її інтеграцію в освітній процес, знижує ефективність педагогічних інновацій та не сприяє послідовності у формуванні ціннісно-орієнтованого, правосвідомого випускника.

Таким чином, аналіз наукових джерел засвідчує, що актуальність дослідження полягає у необхідності міждисциплінарного підходу до проблеми громадянської освіти як складової публічної політики з формування відповідального громадянина. Особливої уваги потребує нормотворчий вимір, пов'язаний із розробленням і вдосконаленням нормативно-правового механізму впровадження громадянської освіти в практику закладів вищої освіти.

Метою статті є з'ясування теоретичних та методологічних засад політологічно-правового й педагогічного забезпечення громадянської освіти в українському освітньому просторі, з акцентом на нормотворчі аспекти, а також визначення напрямів її ефективної імплементації у формальній і неформальній освітній практиці.

Виклад основного матеріалу. Розвиток громадянського суспільства в Україні неможливий без системного впливу освіти як провідного чинника формування активної, правосвідомої та політично відповідальної особистості. Академік В. Кремень слушно підкреслює, що важливою умовою засвоєння індивідом цінностей громадянського суспільства є формування позитивної психологічної настанови на основі реформування освітньої системи. Ці трансформації мають не лише адаптувати освіту до потреб суверенної української держави, а й забезпечити її інтеграцію в європейський освітній простір, базований на засадах верховенства права, демократичного врядування та соціальної справедливості [1].

У цьому контексті громадянська освіта постає як ключовий соціальний інститут, що інтегрує знаннєвий, діяльнісний і ціннісний компоненти, забезпечуючи відтворення політичної культури та стійкості демократичної системи. Її зміст має охоплювати не лише засвоєння нормативно-правових знань, а й розвиток критичного мислення, навичок громадянської участі, здатності до інтерпретації та оцінки суспільно-політичних процесів у державі, а також уміння ефективно реалізовувати та захищати власні права.

Сукупність зазначених якостей становить необхідну передумову формування політичної суб'єктності громадян, зміцнення легітимності публічної влади, підвищення інституційної спроможності демократичного врядування та рівня соціальної відповідальності в суспільстві, що, на думку С. Клепка, дає підстави розглядати громадянську освіту у трьох взаємопов'язаних вимірах: громадянські знання – обізнаність із правовою системою, політичними інститутами та засадами демократії; громадянські вміння – здатність брати участь у політичному житті, здійснювати правозахист і виявляти суспільний активізм; громадянські чесноти – сформованість ціннісних орієнтирів, етичних установок та поваги до прав людини [2]. Ігнорування будь-якого з цих вимірів є ризикованим, оскільки призводить до утворення прогалин у цілісній моделі громадянської освіти. Зокрема, наявність знань сама по собі не гарантує досягнення політичної зрілості. Показовим прикладом є ситуація у США, де, попри високий рівень загальної освіти, значна частина молоді не володіє базовими уявленнями про засади конституційної демократії. Це підкреслює необхідність впровадження комплексної правової та педагогічної стратегії, яка поєднує змістове наповнення з методами критичного осмислення та практичними формами залучення, зокрема тренінгами з *participatory democracy*, симуляційними іграми, дебатами та іншими інтерактивними освітніми технологіями [2].

Водночас ефективність таких підходів значною мірою визначається якістю нормативно-правового забезпечення освітньої сфери, адже саме воно створює інституційні умови для впровадження змістових і методичних інновацій. Міцний правовий фундамент забезпечує системність, послідовність і сталість реформ, визначає механізми їх реалізації та встановлює відповідальність суб'єктів освітньої політики.

Формування нормативної основи громадянської освіти в Україні відбувалося поетапно, відображаючи як внутрішні суспільно-політичні трансформації, так і поступ держави до європейських демократичних цінностей. Перші концептуальні підходи почали формуватися наприкінці 1990-х років. У цьому контексті звертаємося до періодизації, запропонованої Л. Кульбач, яка виділяє три ключові етапи концептуалізації громадянської освіти: формувально-національний (1991–1999 рр.), коли громадянське виховання розглядалося переважно як складова національно-патріотичного виховання, що відповідало потребам молоді незалежної держави у

формуванні національної свідомості та громадянської ідентичності; емансипаторно-правозахисний (1999–2010 рр.), протягом якого громадянська освіта здобула статус окремого напрямку в освітній політиці з акцентом на формування громадянських компетентностей у межах демократичних підходів; інтегративно-європейський (2010–2021 рр.), що характеризувався посиленою орієнтацією на європейські освітні стандарти, формування правосвідомості та розвиток активної громадянської позиції [3, с. 4–5].

Разом із тим початок нормативного осмислення громадянської освіти на державному рівні слід пов'язувати передусім із затвердженням у 2000 році Концепції громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності [4]. Саме цей документ уперше на нормативному рівні ввів у науково-освітній дискурс поняття «громадянськість», яке визначається як інтегративна якість особистості, що забезпечує здатність усвідомлювати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною і захищеною. Враховуючи це, аналіз нормативно-правового забезпечення громадянської освіти доцільно розпочати саме з цієї Концепції, оскільки вона заклала методологічне та концептуальне підґрунтя для подальшого розвитку правового поля у відповідній сфері.

Ухвалення документа узгоджується з другим етапом періодизації Л. Кульбач – емансипаторно-правозахисним – що позначився посиленням нормативного вектору в розвитку громадянської освіти, її поступовою інституціоналізацією та закріпленням у публічній політиці [3, с. 4–5]. Концепція 2000 року не лише започаткувала національний дискурс щодо громадянської освіти, а й окреслила ціннісні орієнтири та змістові напрями для подальшої розробки освітніх політик, стандартів і навчальних програм. Її поява знаменувала перехід громадянської освіти із площини переважно педагогічного зацікавлення в простір публічного управління та правового регулювання, що стало основою для подальшої інституціоналізації громадянських компетентностей у межах формальної освіти.

Згідно з положеннями Концепції, передбачалося запровадження окремого навчального курсу з громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти. Проте документ не був ухвалений на рівні закону, що унеможливило його повноцінну імплементацію в освітню політику та призвело до відсутності практичного втілення декларованих положень.

Попри це, ідеї, закладені у Концепції 2000 року, не були втрачені, а впродовж наступних років зазнали трансформації у нові концептуальні документи та освітні ініціативи. Зокрема, «Концепція громадянської освіти в середній школі України» (2005) [5] розглядала громадянську освіту як міждисциплінарний процес, що формує загальну атмосферу шкільного життя [5]. Також важливою стала «Концепція громадянської освіти та виховання в Україні» (2012) [6], яка передбачала інтеграцію громадянської освіти на всіх рівнях освіти – від дошкільної та загальної середньої до вищої, акцентуючи

увагу на формуванні громадянських компетентностей, правової свідомості, толерантності, критичного мислення та активної участі в демократичному процесі [6].

Водночас усі ці документи залишалися на рівні проєктів або концептуальних пропозицій і не мали належної політичної підтримки для їхньої системної реалізації в освітньому просторі України. Це зумовило фрагментарність і несистемність у впровадженні громадянської освіти початку 2000-х. Попри відсутність узгодженої державної політики, концептуальні напрацювання цього періоду стали основою для активізації громадянського руху, підтримали розвиток неформальної освіти та сприяли впровадженню громадянських компетентностей у позашкільному середовищі.

Одним із ключових чинників, що підтримували розвиток громадянської освіти у цей період, стала активна діяльність громадських організацій і міжнародних донорських структур. У межах цих ініціатив громадянська освіта в Україні набувала рис паралельного розвитку – з одного боку, в теоретико-нормативному просторі, з іншого – у практичному полі діяльності громадських ініціатив та міжнародних партнерів.

З підписанням «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» у 2014 році формування нормативного підґрунтя для громадянської освіти в Україні отримало новий імпульс. Зокрема, ст. 6 Угоди визначала спільні цінності, серед яких – утвердження принципів демократії, поваги до прав людини, основоположних свобод та верховенства права [7]. Відповідно до ст. 22, Сторони зобов'язуються посилювати співпрацю у сфері освіти, зокрема у контексті міжкультурного діалогу, толерантності, недискримінації та громадянської відповідальності [7]. За таких обставин громадянська освіта почала розглядатися як ключовий інструмент реалізації євроінтеграційного курсу держави.

У 2016 р. було прийнято Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр. Документ окреслив низку заходів, спрямованих на розвиток громадянської свідомості, активізацію взаємодії громадськості з органами влади, підтримку різноманітних форм демократії участі, самоорганізації та громадянської ініціативи [8]. Водночас саме представники громадянського суспільства та міжнародні громадські організації виступили фактичними координаторами процесів, пов'язаних із розробленням та просуванням концепції громадянської освіти в нових політичних реаліях.

Наступним суттєвим етапом нормативного закріплення громадянської освіти стало ухвалення нової редакції Закону України «Про освіту» (2017) [9], у якому держава вперше визначила громадянську освіту як один із важливих елементів змісту освіти, спрямований на формування компетентностей, що забезпечують реалізацію прав і обов'язків особи як члена суспільства, розуміння принципів демократії, верховенства права, прав і свобод людини.

Серед 12 ключових компетентностей, визначених Законом, громадянська компетентність набула статусу наскрізної, що має бути інтегрована у зміст усіх рівнів та напрямів освіти [9].

Таким чином, процес становлення громадянської освіти в Україні на початку 2000-х рр. характеризувався еволюцією від фрагментарних ініціатив до поступового нормативного оформлення та інституціоналізації. Основними рушіями цього процесу стали синергія міжнародного впливу, активність громадського сектору та виклики, пов'язані з євроінтеграційними зобов'язаннями та потребами державотворення в умовах політичної трансформації. Ініціаторами подальших кроків у напрямі концептуалізації громадянської освіти в Україні виступили переважно представники громадянського суспільства. У партнерстві з міжнародними організаціями вони відіграли ключову роль у координації та експертному супроводі процесів оновлення змісту громадянської освіти відповідно до сучасних демократичних викликів. Важливою інституційною ініціативою стало створення у 2018 році міжсекторальної робочої групи при Міністерстві освіти і науки України, до складу якої увійшли понад 50 фахівців – представників громадських організацій, державних інституцій і міжнародних структур, зокрема ОБСЄ, ПРООН, USAID, Ради Європи, Amnesty International, IFES, організації «Пласт», ВУМ, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та інших [10].

Діяльність цієї робочої групи була зосереджена на розробці стратегічного документа – Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 710-р [11].

У Концепції громадянська освіта визначалася як один із ключових напрямів державної політики, спрямованої на забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства. Її пріоритетним завданням було визначено формування активної громадянської позиції, а також інтеграцію принципів прав людини в усі рівні освітнього процесу [11].

Відповідно до положень Концепції, громадянська освіта була покликана сприяти формуванню відповідального ставлення громадян до захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України й орієнтована на утвердження засад правової держави, зміцнення національної ідентичності та розширення участі громадян у демократичних процесах. Таким чином, громадянська освіта мала постати не лише як освітній, а й як соціально-політичний інструмент, здатний впливати на розвиток громадянського суспільства.

З огляду на цілісність і системність цього напрямку, Концепція трактувала громадянську освіту як міждисциплінарну систему, що поєднує в собі три взаємопов'язані структурні компоненти: *громадянські вміння* – здатність до реалізації своїх прав, ефективної участі в громадсько-політичному житті, комунікації з владними структурами, вирішення конфліктів мирним шляхом;

громадянські чесноти – повага до прав людини, політична толерантність, дотримання демократичних норм, відповідальність перед суспільством, солідарність і громадянська активність [11].

Водночас однією з важливих характеристик реалізації положень Концепції громадянської освіти була її значна залежність від зовнішнього фінансування. Попри офіційне державне затвердження документа, практична реалізація більшості ініціатив у цій сфері здійснювалася переважно за підтримки міжнародних донорських організацій.

Серед провідних суб'єктів міжнародної підтримки слід відзначити Раду Європи, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Програму розвитку ООН (ПРООН), ЮНІСЕФ, Фонд народонаселення ООН, посольства окремих іноземних держав, а також низку міжнародних громадських організацій. Ці структури не лише надавали грантове та програмне фінансування, а й виступали ініціаторами реалізації комплексних проєктів, спрямованих на розвиток громадянських компетентностей, професійну підтримку вчителів, інтеграцію прав людини у зміст шкільної освіти та активне впровадження інноваційних підходів у сфері неформальної освіти.

Завдяки зазначеній міжнародній підтримці Концепція розвитку громадянської освіти в Україні справила відчутний вплив на нормативно-правове забезпечення цієї галузі. Зокрема, її положення стали підґрунтям для оновлення змісту чинних освітніх програм, запровадження окремих навчальних курсів із громадянської освіти в закладах загальної середньої та вищої освіти, а також впровадження компетентнісного підходу до формування громадянської самосвідомості та відповідальності молоді.

Крім того, Концепція стала ключовим чинником інтеграції громадянської освіти до змісту Державних стандартів освіти, а також методологічною основою для розроблення нормативних і навчально-методичних матеріалів. Вона визначила стратегічні орієнтири для підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які здійснюють професійну діяльність у сфері громадянської та правової освіти й створила підґрунтя для системної теоретичної та практичної підготовки педагогічних кадрів до реалізації громадянської освіти в усіх сферах освітньої діяльності – формальній, неформальній та інформальній. Одним із важливих наслідків її реалізації стало включення громадянських компетентностей до стандартів вищої освіти, передусім – у межах спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника [12, с. 15].

У 2021 р. положення зазначеної Концепції стали теоретичною основою для «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки»[13]. У цій Стратегії громадянська освіта визнавалася ключовим інструментом формування активного, відповідального та поінформованого громадянина, здатного ефективно реалізовувати свої права й обов'язки, брати участь у прийнятті рішень та розбудові демократич-

ного суспільства. Особлива увага у Стратегії приділяється міжвідомчій взаємодії, інтеграції громадянської освіти на всіх рівнях освіти та забезпеченню доступу до якісного освітнього контенту для різних цільових груп населення [13].

Імплементация громадянської освіти у 2021–2025 рр. відбувається на тлі активної трансформації освітнього середовища в межах реалізації Концепції «Нова українська школа» та відповідних державних програм. Водночас, попри наявність оновлених нормативних документів, зокрема стандартів та типових освітніх програм, відсутність системного контролю за якістю викладання громадянської освіти та недостатній рівень підготовки педагогічних кадрів стримують ефективність її впровадження. Відтак, потребує посилення міжвідомча координація та активніше залучення громадських інституцій до процесу розробки й реалізації освітніх стратегій у цій сфері. Крім того, є нагальна потреба у впровадженні комплексних механізмів оцінювання результативності громадянської освіти, що забезпечить прозорість і підзвітність освітніх процесів, а також сприятиме формуванню дійсно активної, відповідальної й усвідомленої громадянської спільноти.

Висновки. В умовах сучасних викликів демократичного розвитку Громадянська освіта є ключовим фактором формування активного, відповідального та правосвідомого громадянина в умовах демократичного розвитку України. Водночас нормативно-правове регулювання та імплементація громадянської освіти в освітній простір мають низку проблем і потребують системного вдосконалення. Існуюча нормативна база є фрагментарною та розпорошеною між різними законодавчими актами, що ускладнює її цілісне сприйняття та застосування. Це створює труднощі у реалізації громадянської освіти на різних рівнях і в різних типах навчальних закладів. Важливо також підвищити міжвідомчу координацію та залучення громадських інституцій до розробки та реалізації освітніх стратегій. Подальше удосконалення законодавчої, методичної та організаційної бази сприятиме ефективній імплементації громадянської освіти.

Література:

1. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації : навчальний посібник. Київ: Видавн. центр «Друк», 1999. 448 с.
2. Клепко С. Громадянська освіта: утопії, моделі, філософії. *Філософія освіти*. 2005. № 1. URL:<https://enquirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/096696af-de9e-480f-a300-71277f388fee/content>
3. Кульбач Л. М. Формування концепції громадянської освіти у вітчизняній педагогічній думці (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): дис. ... канд. пед. наук : 011 Освітні, педагогічні науки. Кривий Ріг, 2025. 289с.
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Шлях освіти. 2000. № 3. С. 7–13.
5. Концепція громадянської освіти в середній школі України. 2005. URL:https://hgi.org.ua/?ch=gr_osv_sk

6. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. Громадянська Освіта : веб-сайт. 2013. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1357391226>
7. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>
8. Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки: Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U068_16.html
9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145. URL: <https://sqe.gov.ua/law/zakon-ukraini-pro-osvitu/>
10. Громадянська освіта в Україні: цілі, підходи та основні документи / Центр політичних студій та аналітики «Ейдос» : веб-сайт. 2018. URL: <https://eidos.org.ua>
11. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.10.2018 р. № 710-р. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1357391226>
12. Окуньовська Ю. В. Становлення громадянської освіти в Україні. *Політичне життя*. 2023. № 2. С. 13-17. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/14095/13996>
13. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

References:

1. Kremen, V., Tkachenko, V. (1999). *Ukraina: shliakh do sebe. Problemy suspilnoi transformatsii* [Ukraine: The Path to Itself. Problems of Social Transformation]. Kyiv: Vydavn. tsentr «Druk» [in Ukrainian].
2. Klepko, S. (2005). *Hromadianska osvita: utopii, modeli, filosofii* [Civic Education: Utopias, Models, Philosophies]. *Filosofiiia osvity* [Philosophy of Education], (1). URL: <https://enpurb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/096696af-de9e-480f-a300-71277f388fee/content> [in Ukrainian].
3. Kulbach, L. M. (2025). *Formuvannya kontseptsii hromadianskoi osvity u vitchyzniani pedahohichnii dumtsi (kinets XX – pochatok XXI st.)* [Formation of the Concept of Civic Education in Domestic Pedagogical Thought (Late 20th – Early 21st Century)] (Doctoral dissertation, Kand. ped. nauk). *Kryvyi Rih* [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti* [Concept of Civic Education of Personality in the Conditions of Development of Ukrainian Statehood] (2000). *Shliakh osvity* [Path of Education], (3), 7–13 [in Ukrainian].
5. *Kontseptsiiia hromadianskoi osvity v serednii shkoli Ukrainy* [Concept of Civic Education in Secondary School of Ukraine] (2005). URL: https://hgi.org.ua/?ch=gr_osv_sk [in Ukrainian].
6. *Proekt Kontseptsii hromadianskoi osvity ta vykhovannia v Ukraini* [Draft Concept of Civic Education and Upbringing in Ukraine] (2013). *Hromadianska Osvita* [Civic Education] : web-site. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1357391226> [in Ukrainian].
7. *Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odnoyi storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhniamy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* : *Zakon Ukrainy vid 16.09.2014, № 1678-VII* [On Ratification of the Association Agreement between Ukraine and the EU etc.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> [in Ukrainian].

8. Natsionalna stratehiia spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2016-2020 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016, № 68 [National Strategy for the Development of Civil Society in Ukraine for 2016-2020]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U068_16.html [in Ukrainian].

9. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017, № 2145 [On Education]. URL: <https://sje.gov.ua/law/zakon-ukraini-pro-osvitu/> [in Ukrainian].

10. Hromadianska osvita v Ukraini: tsili, pidkhody ta osnovni dokumenty [Civic Education in Ukraine: Goals, Approaches and Key Documents] (2018). Tsentr politychnykh studii ta analityky «Eidos» [Center for Political Studies and Analytics "Eidos"]. URL: <https://eidos.org.ua> [in Ukrainian].

11. Kontsepsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini : Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.10.2018, № 710-r [Concept for Development of Civic Education in Ukraine]. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1357391226> [in Ukrainian].

12. Okunovska, Y. V. (2023). Stanovlennia hromadianskoi osvity v Ukraini [Formation of Civic Education in Ukraine]. Politychne zhyttia [Political Life], (2), 13–17. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/14095/13996> [in Ukrainian].

13. Pro Natsionalnu stratehiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021, № 487/2021 [On National Strategy for Civil Society Development in Ukraine for 2021-2026]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukrainian].